

תוכניות: על יצירתן ועל השפעותיהן¹

התוכנית היא מהמרכיבים העיקריים במהלך התכנון, אולי מהחשובים שבהם. תוכניות הן המוצר הבולט, הנפוץ והעיקרי של מתכננים המופק מעבודתם המקצועית, שלא כמוצרים אחרים של התכנון – תכנון מסדיר, החלטות תכנוניות ומדיניות תכנונית לפיתוח ושימור המרחב והסביבה – שהם הרבה פחות מוחשיים. לכן תופסות התוכניות מקום מכובד בשיח התכנון, מהיבטים רבים ושונים. שניים מבין היבטים אלו מעלים נושאים שממוקמים בשני קצות ה"חיים" של התוכנית: לידתה בקצה האחד וגורלה בקצה האחר: חיים ארוכים או גסיסה איטית. ובמילים אחרות, יצירת התוכנית, והשפעותיה עם סיום עיבודה.

הדיון ביצירתן של תוכניות מתפתח משני כיוונים – מבחוץ ומבפנים. אגע בראשון בקצרה (רק שתי פסקאות) כי לענייננו כאן הוא נוגע פחות. במחקר המתפתח מבחוץ מתייחסים לתוכנית כאל תופעה וחוקרים אותה כחקר מקרה. החוקרים הם לרוב אקדמאים מתחום התכנון או מתחום נלווה במדעי החברה, שמגיעים לנושא מחקרם מבחוץ או כמשקיפים-משתתפים. בחקר המקרה מתארים ומנתחים את היווצרות התוכנית (על רקע המניעים לייזומה), את יצירתה ועיבודה כתהליך פעולות גומלין בין המתכננים, בעלי עניין ומעורבים אחרים. סיום המקרה יכול להיות באימוץ התוכנית על ידי יוזמיה-בעליה, עם אישור פורמלי שמעניק לה תוקף או פעולה אחרת להשקת יישומה. במקרים אחרים הסיום אינו ממש "סגור", אלא יכול להישאר פתוח מסיבות שונות.

מחקרים מבחוץ מתמקדים בתוכניות כאמצעי לשיפור ההסבר של תהליך התכנון על מורכבותו, בעוד התוכנית משמשת זירה לשילוב גורמים שונים: פוליטיים, אידאולוגיים, ארגוניים, פסיכולוגיים, גישות מקצועיות ופרדיגמות תכנון מתחרות. ספרות התכנון הלועזית רוויה מחקרים כאלה, שתרמו משמעותית להבנתנו את התכנון. מחוסר בקיאות אינני יכול להעיר על שכיחותם בספרות המחקר בעברית, אך הופעתם בתכנון לאורך השנים נדירה למדי, בעיקר בהשוואה לסוג השני, הנדון בהמשך. למעשה, מדובר רק בתחקיר של אמנון בן אור של תוכנית שימור בית שלוש בנווה צדק בתל אביב (תכנון 10.1.2013) ובחקר המקרה של אליהו בורוכוב, שמנתח את תוכנית פיזור האוכלוסייה 1963 (תכנון 12.2.2015).

הצגות של תוכניות מבפנים לא חסרות. עורכי התוכנית מציגים אותה מלווה בתיאור מנומק של יצירתה, עיבודה, פירוטה וקבלתה. מקצת מהצגות

התוכניות די סתמיות: התוכנית מובאת כפרויקט חסר איכות מיוחד הן במהותו והן באופן עריכתו. אך רוב התוכניות שנסקרו בתכנון עוררו עניין רב בקוראים, בזכות איכותן וחדשנותן, היכולות להתבטא בכמה היבטים: האתגרים מול עורכי התוכנית ואופן תגובתן; אופי התוכנית עצמה – יעדיה, צורתה ומרכיביה; ואופן עריכת התוכנית ועיבודה: שיתוף בפיתוח חזון, ארגון התהליך ויישומו, שיטות ניתוח, תכנון ועיצוב, והתנהלות מול כל בעלי העניין וגורמים מעורבים אחרים שמטרתם להביא לקידום התוכנית וליישומה.

מהבולטים בין אלו: תוכנית מתאר קריית שמונה (רונית דוידוביץ-מרטון וחגיית זהבי, תכנון 2/2, 2005), שמול עורכיה עמד האתגר להחיל את התכנון ככלי פיתוח; תוכנית אסטרטגית לתל אביב-יפו (תמי גבריאלי וגידו סגל, תכנון 4/1, 2007), שהעניין בה הוא הפורמט החדשני (במערכת התכנון בארץ) ושיתוף הציבור הנרחב בעריכתה; ותוכנית מתאר ביוספרית למרחב מזרח לכיש (אליהו שטרן ונינה רבינוביץ, תכנון 6/2, 2009), שהחידוש שמוצג בה הוא עצם היותה תוכנית ביוספרית.

העיסוק בתוכניות נמשך בחוברת האחרונה של תכנון במדור "מה חדש", ובו סקירתו של אסף זנזורי על שני נושאים עכשוויים במערכת התכנון הסטטוטורי ("מה חדש בתכנון 2018-2019" תכנון 16/2, 2019). אחד מהם הוא קדימון של תמ"א 1, תוכנית מעניינת ומיוחדת מהרבה בחינות. המצגת המלאה מופיעה כאן בהמשך: מאמרו של עורך התוכנית מוטי קפלן ("תמ"א אחת – תכנון, משפט, שפה", עמ' 101-134) ובו הוא מרחיב את הדיבור על היבטיה המיוחדים של התוכנית ועריכתה. אלו כוללים את היותה של תמ"א 1 באותו זמן תוכנית חדשה וגם קומפליציה של קבוצה גדולה של תמ"אות קיימות שבעיקריהן אמורות להישאר בתוקף. עריכת תוכנית כזאת דרשה המצאת גישות ושיטות חדשניות להתמודד עם אתגרים חדשים שכרוכים במיזוג הרבה תוכניות תקפות לתוכנית אחת תקפה ובהירה למשתמשיה. גישות אלו כללו מעין ניתוח של "שפת" התמ"אות על מנת לזהות תכונות משותפות ומבדילות, והמצאת היררכיה של נושאים כדי לאפשר את מיזוג התמ"אות השונות לתוכנית כוללת אחת.

בחוברת הקודמת מוצגת עוד תוכנית מעניינת: ישראל 100 (שמאי אסיף ועידן פורת, "איך בונים כאן עוד ארץ? ישראל 100...") תכנון 16/2, 2019), שצוות התכנון הרב-תחומי שמופקד על עריכתה מורכב במיוחד. הוא כולל נציגים אקדמאים ומתכננים משמונה מוסדות אקדמיים, כך ששילובם ותיאום עבודתם העמידו אתגר קשה בפני רכזי הפרויקט. לשם יישום "פרדיגמה חדשה" לחשיבה אסטרטגית נחלק צוות התכנון נתחלק לתשע קבוצות משימה – מ"חשיבה אסטרטגית" באמצעות תרחישים, דרך יצירת "אוטופיות ישראליות", ועד תכנון "תחבורה כשירות". מאחר שהיא עדיין בתהליך הכנתה (אף כי בשלב האחרון), נראה שהתיאור וההסבר של תוכנית זו, שהיא התוצר בהתהוות של מאמצים אלו, קצת פחות מרתקים מסיפור החשיבה עליה ומתהליך יצירתה.

עם אזכור התוכנית "ישראל 100", ההשוואה עם קודמתה, "ישראל 2020", היא בלתי נמנעת. שתיהן דומות מאוד, הן מבחינת יוזמן והמזמין שלהן – מינהל התכנון, הן מבחינת ארגון והרכבת צוותות התכנון שלהן, והן מבחינת ייעודן כתוכניות אסטרטגיות לטווח ארוך עם אופק תכנון דומה: 2020 לראשונה ו-2045 לנוכחית. גורם נוסף שמזכיר לנו את תוכנית "ישראל

2020" הוא עצם הגיענו לשנת האופק שלה - 2020. בכל הנוגע לסוגיה שלנו - הדיון בתוכניות - מועד זה מעלה תהייה מעניינת : מה בעצם היו השפעותיה של התוכנית הזאת לאורך שנות ה"חיים" שלה, שהתקרבות קיצם באה לידי ביטוי עם ייזום הצאצא, מחליפתה - "ישראל 100".

תהייה זו מובילה אותנו מן הנושא הראשון - יצירתן של תוכניות - היישר אל הנושא השני בשיח התכנון, והוא : השפעות התוכנית והערכת תוכניות על ידי מיון, ניתוח והאמדת השפעותיהן והערכת השלכותיהן. גם לנושא זה נוכחות נכבדה בספרות התכנון הלוועזית, שגם אני תרמתי לה. שוב, מחוסר התמצאות, אינני יכול להשוות עם ספרות המחקר העברית, אך אני יכול להצביע על מיקומו בתכנון. הנושא נדון בהרחבה לפני שנתיים במדור מיוחד שיזמתי בחוברת 15/1 (2018) שכותרתו "תכנון ומציאות בישראל - מדיניות, תוכניות והערכת השפעותיהן", והציג מסקנות סותרות על הצלחתה או כישלונה של תמ"מ 3 על פי הגדרות והערכות שונות של השפעותיה.

הביטאון הבא השנה - האחרון שיצא לאור ב-2020, שנת האופק של התוכנית, נראה לי מאוד מתאים לייזום דיון בו על "ישראל 2020" ולנסות להעריך את התוכנית כהצלחה או ככישלון על פי השפעותיה על התכנון ועל המציאות בארץ עד כה. ואכן יזמנו דיון כזה. אדרימתכנן מוטי קפלן התנדב לשמש עורך-אורח ולהזמין תורמים מתאימים להשתתף בהערכה, ואתם הקוראים מוזמנים לעיון ולהערכה של תוצרתם.

ידיעה : תכנון ככתב עת אקדמי

תכנון הוא כתב עת אקדמי, יחד עם היותו ביטאון של איגוד מקצועי - איגוד המתכננים בישראל. הכרתו ככתב עת אקדמי בקריאתו בין כתבי העת בעברית הנכללים במודל התקצוב (של הות"ת) של המועצה להשכלה גבוהה. הכרה זאת חודשה השנה במבחן עמידתו של תכנון בקריטריונים של הות"ת, ואופיו המשולב של הביטאון מתואר בפסקה חדשה בכריכה הפנימית הקידמית של החוברת.

א. אלכסנדר

הערות

1. תודתי לעפרה פרי על עזרתה בעריכת הלשון
2. למעוניינים יינתנו הפניות